

SLN. *nocój* IN NJEGOVE VZPOREDNICE V SLOVANSKIH JEZIKIH

Splošnoslovenski prislov *nocój* 'danes ponoči, zvečer, se izpeljuje iz časovno rabljenega brezpredložnega ed. or. **nocō* *'ponoči'. Zaradi identičnosti z zahodnoslovensko (še paradigmatsko) obliko **nocō* »isto«, tj. s kontrahirano pslov. končnico *-bje*, jo je treba šteti za sled stare zahodnoslovenske selitve proti Balkanu.

The common Slovene adverb *nocój* 'tonight, this evening' is derived from the temporal use of the unprepositioned instrumental singular **nocō* 'at/by night'. Due to its identity with the West Slavic (still paradigmatical) form **nocō* 'same', i.e. with the contracted Proto-Slavic ending *-bje*, it must be considered a trace of an old West Slavic migration towards the Balkans.

V današnji knjižni slovenščini pomeni prislov *nocój* »v noči ali večeru, ki je, še traja; večer, ki bo prišel ali ki je minil«,¹ medtem ko Pleteršnik² kot glavni pomen navaja le »v najbližji (minuli ali prihodnji) noči, danes ponoči« in le kot dodatnega »danes zvečer, nocoj«. Poleg te oblike omenja Pleteršnik še obliki *nocó* (kot rezijansko in cerkniško) ter *ncó* (kot rožansko). Tako je Pleteršnik v grobem zajel vse bistvene oblike, ki jih izpričujejo slovenska narečja in zgodovinski viri.

Iz obsežnega narečnega gradiva,³ ki obsega prek 70 narečnih glasovnih in naglasnih različic, naj izrecno omenim podjunsko *nacō* (Globasnica, Metlarje), *ncō* (okolica Pliberka) z nosniškim izglasjem in pa istrsko-slovensko *nicûar* (Dekani pri Kopru), *nacûar* (Škofije), *nocōr* (Padna) z *-r* namesto veliko bolj razširjenega *-j*. To podobo lepo dopolnjuje zgodovinsko izpričano gradivo, le da Vodnik⁴ kot štajersko omenja še obliko *nizor* (nicor)⁵ in Apostel⁶ še *nazhoj* (načoj); slednje je očitno naslonjeno na sam. *noč*. Preseneča nas dejstvo, da je beseda v besedilih sorazmerno redko izpričana; nisem pa raziskovala, ali se uporabljajo kake druge sopomenke, in če, katere.

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika III, 1979, str. 145.

² M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar I, 1894, str. 713; prim. še vzhsln. *nočes* »nocoj (ponoči)« ki ni razvil pomena »nocoj (zvečer)«.

³ Gradivo pripada Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik pri SAZU.

⁴ Zgodovinsko gradivo sem dobila iz kartoteke Komisije za historične slovarje Inštituta za slovenski jezik pri SAZU.

⁵ V op. 3 citiranem dialektološkem gradivu sem našla le naslednje štajerske oblike s korenskim *-i-*: *nīcōi* (Dobovec pri Rogatcu), *nīcōj* (Ormož, Ljutomer), *nīcōj* (Trgovišče), *nīcōi* (Središče ob Dravi, Sv. Miklavž, Sv. Tomaž).

⁶ Gl. op. 4.

Prislov. *nocój/nocó* je Pleteršnik⁷ tolmačil kot zvezo sam. *noč* + *so/sjo*. Tudi Nahtigal⁸ je izhajal iz zveze *noč-so*, ki naj bi bila tožilniška, vsebovala pa naj bi še »sekundarni prirastek« -j. Isto razlago je ponovil Tomšič,⁹ le da je zlitnik zaznamoval kot mehčan, t.j. *noč-so-j*. Tej razlagi je treba oporekati predvsem iz dveh razlogov: 1. kazalni zaimek *só* itd. ni nikjer izpričan v glasovni podobi **so*, zato se zdi ta hipotetična oblika goli konstrukt; v pomenu časovnega tožilnika bi sicer bila mogoča sintagma *nočó sôjô* (kvečjemu še **sôj*), vendar pa je tu navadno izpričana oblika **nočó sô* (sh. *nočas*, sln. nareč. *nočes*, mak. *nočeska*., blg. *noštes*), torej z neujemalnim razmerjem med obema deloma, prim. še *létosó*, *jutrosó* itd.; 2. zveza zlitnika in sičnika bi dala v slovenščini š-jevske reflekske, npr. *korqč'ócsó* > *korqčócsó* > *Korošec*, *nemócsk-* > sln. *nemšk-*,¹⁰ in ne c-jevske.

Z zanesljivostjo lahko torej domnevamo, da je -j drugotno dodana prvina, čeprav iz same oblike ni zanesljivo, ali gre za kazalni zaimek *jó* itd. ali za členico. Vendar pa se zaradi vzporednic lahko nagibamo k mnenju, da gre za členico, saj je v slovenščini redna pri prislovih, npr. *kđaj*, *sedaj*, *tedaj*, *včera*, *kaj* itd., služila pa je tudi za podaljševanje or. ed. nekdanjih a-jevskih osnov (vzhštaj. z *ženoj*, *rokoj* ob osrednjiesln. z *ženo*, *roko*), tudi nekdanjih i-jevskih osnov (Zelenko, str. 42, omenja /s/ *kloppjoi* ob osrednjiesln. /s/ *kloppo*), osebnih zaimkov (osrednjiesln. z *menoj/teboj*) itd.¹¹ Zanimivi so tudi že prej omenjeni prislovi na -r < *-že.

V preostalem delu prislova, tj. v *nocó-*, moramo iskati besedo, s katero se v slovanskih jezikih poimenuje »noč, temni del dneva«, s čimer so se strinjali vsi avtorji, ki so jo razlagali, jasno pa je tudi iz pomenske razčlenbe te besede. Mislim, da nismo daleč od resnice, če kot izhodišče postavimo **nocô* (tako obliko podpirajo tudi na začetku omenjene podjunske različice z nosnikom v izglasju), tj. časovni orodnik sam *noč*, tj. 'ponoči'.

Vendar pa oblika zahteva pojasnil. Slovenska *noč* se je pravilno razvila iz praslovanskega **noctô*; razvoj skupine -*kt-* pred sprednjima samoglasnikoma *o* in *i* (tako starim *i* kot tistim iz dvoglasnika **eĭ*)¹² štejemo za (mlajšo) praslovansko narečno glasovno potezo; njihovo skupno

⁷ Gl. op. 2.

⁸ R. Nahtigal, Instrumental sing. fem. -*oĭo* : -*oe* : *o*, ČJKZ III, 1921-2, str. 2.

⁹ F. Tomšič, Starocerkvenoslovanska slovnica in čitanka, 1943, str. 34.

¹⁰ F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1936, str. 27; R. Nahtigal, Slovanski jeziki², 1952, str. 115.

¹¹ Gl. op. 8 in op. 10.

¹² R. Nahtigal, Slovanski jeziki², 1952, str. 36 navaja primere za prehod pred neprednjimi samoglasniki, npr. roman. *lactuca* > sln. *ločika*, sh. *lôčika*, č. *locika* itd.

že praslovansko izhodišče naj bi bil *t'*).¹³ Slovenskega prislova *nocó-j* ne moremo — s slovenskega stališča — razložiti niti kot pravilni refleks pslov. **-kt-* niti kot slovenski narečni razvoj iz pravilnega *-č-*, presenetljivo pa se ujema z zahodnoslovanskim refleksom *noc*.¹⁴ Nasprotno pa izglasni **-q̃* že kaže popolnoma slovensko razvojno pot.

Or. ed. od **nokt6* je, kot znano, glasil **nokt6j̃q̃* (stcslov. *nošt6j̃q̃/nošti-j̃q̃*). V vzhodnih in južnih slovanskih jezikih se je končnica **-6j̃q̃* ohranila, npr. r. *noč'ju*, ukr. *ničč'ju*, sh. *noću* < **noč'-ju*,¹⁵ sln. *noč'jo*, *ljubeznijo*,¹⁶ medtem ko v zahodnih slovanskih jezikih doživi končnica **-6j̃q̃* kontrakcijo v **-q̃*,¹⁷ in to že zelo zgodaj.¹⁸

Iz te razčlenbe sledi, da je rekonstruirana oblika **nocó̃* po svojih najstarejših glasovnih in oblikoslovnih lastnostih zahodnoslovanska in ne južnoslovanska prvina v slovenščini.

Časovni (brezpredložni) orodnik ni v slovanskih jezikih nikakršna posebnost; pomenil pa je čas(-ovni okvir), v katerem se dejanje odvija, npr. stcslov. *oč'vode voiny noštij̃q̃*, *tr6mi d6n6mi s6zdati j̃q̃*, blg. (že prislovi) *denem*, *noštem*, mak. (že prislovi) *časum*, *večerum*, sh. *sve me kori*

¹³ R. Bošković, Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika, 1968, str. 99; G. Shevelov, A Prehistory of Slavic, 1964, str. 216; S. B. Bernštejn, Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskijh jazykov I, 1961, str. 171 (slednji celo meni, da sodi mehčanje skupine *-kt-* pred sprednjimi samoglasniki v poznejši čas kot jotacija alveolar *tj̃*); F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1956, str. 21 d.

¹⁴ F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1956, str. 27, omenja cerkvenolat. *sānt Cāntiānus* > (*šānt*) *kęc'janъ* > sln. *Škocjan* s *-cja* < *-tia-*, vendar pa gre zanesljivo za drugačen primer, oz. prej odraža fonetiko izhodiščne oblike. Po (zah.-)slov. fonetiki po jotaciji ne bi ostala skupina *-cj-*, ampak le *-c-*.

¹⁵ A. Belić, Istorija srpskohrvatskog jezika² II, 1965, str. 49 d., omenja *kost'-ju*, *mast'-ju*, *stvar'-ju*, ki so se šele od konca 17. stol. drugotno jotirale, npr. *košču*, *mašču*; prav tam obravnava še končnico *-i* pri dubrovniško-dalmatinskih piscih, pa tudi zamenjave končnice *-ju* z *-iom*.

¹⁶ F. Ramovš, Morfologija slovenskega jezika, 1952, str. 63, omenja še nekaj samostalnikov iz Trubarja, ki izpričujejo končnico or. ed. nekdanjih *a*-jevskih osnov: z *mišlo*, s *predgovoro*, *sapuvido*, *lubesno*, *stvaru*. Ta zadeva vsekakor zasluži še dodatnih raziskav, ker je podobne primere najti tudi v sh. in ukr. narečjih, gl. Stj. Ivšić, Slavenska poredbena gramatika, 1970, str. 206, in Istorijčna hramatka ukrajinškoj movy, 1962, str. 224.

¹⁷ S. Rospond, Gramatyka historyczna języka polskiego, 1979, str. 66 in 264; W. Doroszewski, Podstawy gramatyki polskiej I, 1952, str. 195; S. Szober, Gramatyka języka polskiego, 1967, str. 202 (Szober tolmači *-a* pri *i*-jevskih analogno po *a*-jevskih); Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawinski, S. Urbańczyk, Gramatyka historyczna języka polskiego, 1955, str. 297; K. E. Mücke, Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache, 1891, str. 350; F. Lorentz, Gramatyka pomorska III, 1962, str. 900; J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého III/1, str. 339, omenja *kost'u*, torej s kontrahirano končnico; iz te skupine je treba ločiti knjižno in osrednjeslovaško obliko z *-ou*.

¹⁸ S. Rospond, Gramatyka historyczna języka polskiego, 1979, str. 66 jo datira že v predpismensko poljsko obdobje; enako tudi S. Szober, Gramatyka języka polskiego, 1967, str. 202.

jutrom i večerom, r. *rano utrom lisička vskočila, delo to bylo zymoju*, polj. *wieczorem dziad bije we dzwony*, č. *vojsko táhlo dnem i noci, tou dobou*, sle. *rozmýšľat' dňom i nocou*.¹⁹

V primerjavi z omenjenimi primeri je v slovenskem prislovu *nocój* prišlo do pomenske spremembe, konkretizacije, saj ne pomeni več 'ponoči (nasploh)', ampak na natančno določeno noč, preneseno tudi na večer, ki je neposredno povezan z njo. V drugih slovanskih jezikih, kjer orodn. edn. sam. *noč* še ni izoliran in pomeni 'ponoči', se to pomensko razločevanje dosega z rabo sam. *noč* in *večer* ob dodajanju posebnih specifikatorjev, npr. polj. *tej nocy/dziś w nocy* 'nocoj (ponoči)' (: *dziś wieczorem* 'nocoj (zvečer)', toda *wczoraj wieczorem* 'sinoči'), č. *dnes v noci* (: *dnes večer*, toda *včera večer*), r. *segodnja noč'u* (: *segodnja večerom*, toda *včera večerom/večor*), sh. *nočas* (: *večeras*, toda *sinoć*), mak. *nočeska* (: *večerva*, toda *sinoča, snošti*), blg. *noštes* (: *tazi večer*, toda *snošti*).

Videti je torej, da od te sheme odstopata samo slovenščina (s svojim *nocoj* in *sinoči*; slednja se prvotno nanaša tudi na pomen 'v tej noči') in sh. (s svojim *sinoć*), ker s poimenovanjem za »noč« izražata tudi pojem »bližnjega (prihodnjega ali preteklega) večera«. V tem primeru gre verjetno za južnoslovansko pomensko inovacijo, ki jo je omogočila (ali spodbudila?) adverbializacija obeh oblik.

Zdi se, da gre v slovenskem prislovu *nocoj* za očiten glasovni in oblikovni zahodnoslovanizem, ki nujno izvira še iz časov naseljevanja današnjega slovenskega jezikovnega ozemlja. Ker kaže lastnosti, ki jih ni mogoče okvalificirati kot obrobne praslovanske arhaizme, je tudi stvarna priča o deležu zahodnoslovanskega etnosa pri etnogenezi Slovencev. In ne nazadnje, na novo osvetljuje nekatere poznopraslovanske glasovne in oblikoslovne pojave in procese ter odpira nova vprašanja v zvezi z njimi.

SUMMARY

The author deals with the common Slovene adverb *nocój* 'tonight, this evening', reconstructing as its ancestral form the temporal use of the unprepositioned instrumental singular **nocŏ* 'by night'. Since this form agrees phonetically and morphologically with the West Slavic (still paradigmatic) form **nocŏ* 'by night' (from **nocŏ*, i.e. with the contracted Proto-Slavic ending *-bje*), the author believes it to be a trace of an old West Slavic migration into the Eastern Alps. The form shows Slovene linguistic features only in the development of the nasal nad meaning.

¹⁹ V. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik II*, 1908, str. 344-5; S. Stojanov, *Gramatika na bŭlgarskija knižoven ezik*, 1964, str. 416; B. Koneski, *Gramatika na makedonskiot literaturni jazik*, 1976, str. 345; E. Pauliny, J. Ružička, J. Stolc, *Slovenská gramatika*, 1968, str. 171.